

УДК 821.161.2.09

Тетяна КЛИМЕНКО,

асистент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МОЛИТОВНИЙ ДИСКУРС У «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ»

У статті на матеріалі літопису «Повість минулих літ» розкриваються суть і форми вираження молитовного дискурсу, який був не тільки засобом ідеологізації літературних текстів доби Київської Русі, а й своєрідним літературним прийомом. Доведено, що молитва є невід'ємним елементом поетики літописного тексту.

Ключові слова: молитва, молитовний дискурс, літописний текст.

Східна патристична традиція виходить із того, що в акті молитви здійснюється вияв присутності в людській істоті благодатної дії Святого Духа, який веде в молитві людську душу, формує стан молитовного піднесення [2, с. 5]. Класичним визначенням молитви у православній традиції вважається формула, запропонована Іоаном Дамаскіним: «Молитва є піднесення розуму до Бога або ж прохання у Бога того, що потрібно» [1, с. 63].

Християнський дискурс молитви формується у Новому Завіті (молитви Ісуса Христа на горі, в усамітненні), внаслідок чого виникає своєрідний діалог між Отцем і Сином. Христос залучає до молитви своїх учнів-апостолів: «Істинно, істинно кажу вам: чого тільки попросите ви від Отця в Моє Ім'я, Він дасть вам. Не просили ви досі нічого в Ім'я Моє. Просіть і отримаєте, щоб повна була ваша радість» (Іоан, 16: 23-24). Місія молитви – долати спричинену гріхом ізольованість людського буття, виводить особистість у параметри містичного єднання Неба і землі, зростого на єдності трьох Божих іпостасей [5, с. 6].

На думку архієпископа Ігоря (Ісіченка), «молитовний дискурс» входить до тексту «Повісті минулих літ» разом із персонажами, що втілюють ідеали християнської святості [3, с. 16]. Ідеться про апостола Андрія Первозванного, який освятив київські гори своєю присутністю і зверненням до Бога (правда, молитви він тут не проголошував); про княгиню Ольгу, після смерті якої літописець заносить слова, що нагадують структуру акафіста до Пресвятої Богородиці («радуйся руськое познаніє к Богу, начаток примиренію быхо»); про князя Володимира, з яким пов'язується утвердження топосу молитви передусім у літописній традиції. Власне, саме Володимира навчають молитві після його особистого охрещення у Корсуні:

И крещену же Володимеру въ Корсунѣ, предаша ему вѣру крестіаньскую, рекуще сице: «да не прельстятъ тебе нѣщїи отъ еретикъ, но вѣруй, сице глаголю: «Вѣрую въ единого Бога Отца, Вседержителя, Творца небу и земли, и до конца

вѣру сию. И паки вѣрую въ единого Бога Отца нерожена, и въ единѣ Святый Дух исходящъ... [4, с. 585-586].

Ця чимала за обсягом повчальна молитва перемежується настановами новонаверненому християнину Володимирі, стає для нього своєрідною програмою, в якій викладено основи християнського віровчення, котрі князь має запроваджувати серед свого народу.

Після того, як Володимир звелів охрестити киян, він уже сам промовляє молитву:

Володимѣръ же радѣ бывѣ, яко позна Бога самѣ и людие его, и възрѣвъ на небо и рче: «Боже великий, створившый небо и землю! Призри на новыя люди своя, вдаи же имѣ, Господи, увѣдѣти тебе, истеннаго Бога, якоже увидиша страны крестьяньскыя; и утверди у нихъ вѣру правую и несъвратну; мнѣ помози, Господи, на супротивнаго врага, да надѣюся на тя и на твою державу, побѣждаю козни его [4, с. 593].

Сказані князем слова можна віднести до «авторської» молитви, оскільки вона відображає конкретну ситуацію, яка склалася у перші дні охрещення Русі. Водночас у цьому монолозі є традиційні для християнської молитви стилістичні топоси: звертання «Боже великий», «Господи», звороти «істинний Бог», «віра правдивая», «зглянься над людьми своїми», «поможи, Господи», «сподіваюся на Тебе» тощо. Власне, ці стилістичні топоси вибудовують риторичний топос молитви, його образну та ідеологічну структуру. Натяк на «супротивнаго врага», очевидно, враховує труднощі в охрещенні Русі, яка до того всуціль була язичницькою, тож можна припустити, що Володимир має на увазі носіїв поганських вірувань, які противляться новій вірі, влаштовують для справи князя всілякі «козні». Князь же висловлює у молитві переконаність, що ті «козні» він перемагатиме з Божою допомогою. Проте не на словах, а рішучими діями:

И се рекѣ, повилѣ рубити церькви и поставляти по мѣстомѣ, идеже стояше кумиры [4, с. 593].

У наступній молитві, складеній уже не від імені Володимира, а від імені новонавернених до християнської віри людей, у текст вводиться ім'я Господа, який помилював Русь святим хрещенням та оновленням Духа:

Господи Ісусе Христе! Что ты воздамы о всихъ, яже ты въздасть намѣ, грѣшнымъ сущимъ? Недоумѣмъ противу доромѣ твоимъ въздати, велий бо еси, чюдна дѣла твоя [4, с. 594].

Тут підкреслюється велич і чудоздатність Христа, антитезою до чого є визнання себе «гріховним». Так у молитву вводиться концепт

самоприниження, загалом характерний для середньовічної авторської свідомості.

Після цієї молитви літописець покладається на тексти із Святого Письма, наводячи підряд фрагменти із Давидових псалмів, із монологів «пророка» (не вказується, хто мається на увазі), із послань апостола Павла. Таким чином розширюється значення топосу молитви, урізноманітнюється зміст звернень до Бога, які неодмінно пов'язуються з віротворчою діяльністю князя Володимира, котрий «просвітився сам, і сини його, і земля його».

До молитви звертається літописець у посмертному панегірику князю Володимирі, вважаючи, що саме молитва за хрестителя Русі буде найкращою пам'яттю про людину, яка «колько добра створи Руской земли, крестивъ ю» [4, с. 609]. Протиставляючи «поганську» і «християнську» Русь, літопис підкреслює заслуги князя, завдяки якому Руська земля не залишилася «в омані диявольській». Значення молитви на честь Володимира у день смерті його виняткове:

Да аще быхомъ и мы потщание и мольбы приноситьи Богу за нь, въ день преставления его, видя бы Богъ тщание наше къ нему, прославиль бы и» [4, с. 609].

А оскільки призначення молитви – щось прохати у Господа, то у літописі цілком логічно виводяться такі прохання щодо Володимира: про царство небесне, якого він заслужив своїми християнськими діяннями, «праведний вінець», змогу насолоджуватися райськими яствами і веселитися з Авраамом та іншими патріархами. Можна припустити, що вже в літописному тексті, де розповідається про смертний день Володимира, закладалася основа для його канонізації, бо й молитви, які літописець радить складати в честь князя-хрестителя, свідчать про те, що йдеться про святу особу, про святого. Інакше кажучи, у цьому фрагменті літопису молитва використовується як сакральна перспектива в осмисленні постаті князя Володимира.

Не канонічні, а саме «авторські» молитви з використанням традиційних символів і стилістичних фігур подаються в оповіді про вбивство Бориса і Гліба. Майбутніх святих зображено як екзальтованих віруючих, котрі з великою гідністю дотримуються християнської моралі, демонструють покірність долі й щире смирення. Час їхньої молитви настає у кульмінаційний момент життя, коли вони дізнаються про смерть батька – князя Володимира, після чого постають перед реальною загрозою бути зведеними зі світу. В цій оповіді Борис та Гліб почергово, відповідно до композиційних особливостей сказання виголошують свої молитви, звернуті до Господа. Борис, ще не побачивши своїх убивць, «поюща заутреню», нарікаючи на примноження своїх ворогів. Він каже:

Господи! Услыши молитву мою, и не вниди в судъ с рабомъ твоимъ, яко не оправдится предъ тобою всякъ живы,

яко погна врагъ душо мою <...> Боже мой, на тя уповахъ, и спаси мя отъ всихъ гонящихъ избави мя [4, с. 612].

Молитву Борис поєднує зі співанням псалм та канонів, неодмінно тримаючи перед очима ікону Спасителя, до якого звертається з наміром полегшити свої страждання. Асоціація із жертвовною смертю Христа у княжича не випадкова, адже він уже мислить своє життя як спокутування чужих гріхів, зокрема і тяжкого гріха братовбивства, до якого вдався його брат Святополк. Він просить у Христа прийняти його страждання, як їх сприйняв сам Ісус, розп'ятий на хресті, а також простити Святополку за вчинений гріх:

Се же не отъ противныхъ приимаю, но отъ брата своего, и не сотвори ему, Господи, в семь грѣха [4, с. 612].

Так у молитві проявляється християнське благородство і милосердя.

Гліб, почувши про смерть батька і брата, також вдається до молитви («нача молитися со слезами»), для якої характерна емоційна наснаженість, що досягається частим вживанням таких стилістичних фігур, як звертання, риторичні запитання, вигуки:

Увы мнѣ, Господи! Луче бы мнѣ умерети с братомъ, нежели жити въ свѣтѣ семь прелестнемъ; аще бо быхъ видѣлъ, брате, лице твое ангелское, умерлъ быхъ с тобою. Нынѣ же что ради остахъ азъ единъ? Кде суть словеса твоя, яже глаголяше ко мнѣ, брате мой любимъ? Нынѣ уже не услышу тихаго твоего наказанія. Да аще еси получилъ дерзновение у Бога, молися о мнѣ, да и азъ быхъ ту же приялъ смерть; луче бы ми с тобою умерети, нежели въ свѣтѣ семь прельстнемъ жити [4, с. 615].

Ця молитва за своєю стилістикою і сентиментально драматичним надривом більше нагадує фольклорне голосіння, а це наводить на думку про те, що літописець, вкладаючи цю молитву в уста Гліба, орієнтувався і на народнопоетичні зразки, які згодилися тут для емоційного підсилення оповіді.

У розповіді про трагічні події, пов'язані з Борисом і Глібом, молитва використовується як своєрідний літературний прийом для психологізації історичних персонажів, тобто як засіб увиразнення образу, розкриття внутрішніх рефлексій людини, котра опинилася на межі буття і небуття, але вірить у непомильність свого духовного і морального вибору, виявляє на цій межі християнське смирення.

Молитва як літературний прийом і як засіб ідеологізації історичних персонажів і надалі часто використовується у «Повісті минулих літ»: молитвами до Богородиці «примножувалися чорноризці на Русі», зводилися нові храми во славу Бога, здобувалися перемоги на ратному полі, визволялися бранці з полону, утверджувалася Божа благодать на Руській

землі. Молитва стає невід'ємним елементом поетики літописного тексту, до того ж найбільш експресивним, оскільки вносить у цей текст емоційну динаміку, увиразнює яскраву символіку історичного і релігійного буття Русі.

Література:

1. Дамаскин Иоанн. Точное изложение православной веры : пер. с греч. / Иоанн Дамаскин. – СПб., 1894. – 428 с.
2. Ісиченко І., архієпископ. Молитовний дискурс у літературі Київської Русі / Ігор Ісиченко // Слово і Час. – 2005. – № 1. – С. 5 – 14.
3. Ісиченко І., архієпископ.. Молитовний дискурс у літературі Київської Русі / Ігор Ісиченко // Слово і Час. – 2005. – № 2. – С. 12 – 22.
4. Лїтопись по Ипатскому списку // Золоте слово : хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX – XV століть. У 2 кн. Кн. 1. – К. : Аконіт, 2002. – С. 460 – 781.
5. Фрезер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом Завете / Джеймс Джордж Фрезер. – М. : Наука, 1986. – 511 с.

Т. Клименко. Молитвенный дискурс в «Повести временных лет»

В статье на материале летописи «Повесть временных лет» раскрываются сущность и формы выражения молитвенного дискурса, который был не только средством идеологизации литературных текстов времен Киевской Руси, но и своеобразным литературным приемом. Доказано, что молитва является неотъемлемым элементом поэтики летописного текста.

Ключевые слова: молитва, молитвенный дискурс, летописный текст.

T. Klymenko. Prayer Discourse in «Tale of Bygone Years»

The author of the article on the material of the chronicle «Tale of Bygone Years» exposes the essence and the forms of expression of prayer discourse which was not only means of indoctrination of literary texts at Kiev Russ epoch but also a kind of literary device. It is proved that a prayer is an integral part of chronicle poetics.

Key words: prayer, prayer discourse, chronicle text.